



<https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.10.019>

УДК 336.2

JEL: H27, H29, H30, H39

**В.О. ПАРНЮК**, канд. екон. наук

Київ, Україна

e-mail: voparnyuk@gmail.com

## ОПОДАТКУВАННЯ ГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ ЯК ЗАСІБ ОБМЕЖЕННЯ ПОПИТУ НА ГОТІВКУ І ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

---

*Досліджено взаємозв'язок готівкового обігу з тіньовою економікою. Запропоновано з метою обмеження готівкових розрахунків запровадити збір за розрахунок готівкою, платниками якого будуть особи, що за придбані товари розраховуються готівкою.*

**Ключові слова:** готівка; тіньова економіка; розрахунки готівкою; попит на готівку; збір за розрахунок готівкою.

---

В українському суспільстві триває дискусія стосовно шляхів мінімізації тіньової економіки. Її досліджують не тільки економісти, але й правники, освітяни, соціологи. Залежно від фахового інтересу вони розглядають ті чи інші аспекти тіньової економіки, виявляють ті чи інші її характерні ознаки, визначають ті чи інші фактори, причини, чинники, що зумовлюють це явище. Проте цілісного, загальновизнаного уявлення про сутність тіньової економіки вітчизняною науковою спільнотою ще не сформовано. Як наслідок, в українському законодавстві відсутнє правове визначення поняття «тіньова економіка». Тому природно, що за відсутності єдиного розуміння сутності цього суспільного явища така складна проблема, як детінізація економіки, повинна вирішуватися комплексно, із застосуванням правових, виховних, економічних та інших заходів. Але пріоритет у вирішенні цієї надскладної проблеми все ж належить економістам, оскільки тіньовий сектор є елементом економіки країни.

Протягом останніх 20 років учені-економісти пропонують різні підходи щодо подолання тінізації економіки. Найпоширенішою є точка зору, що шлях до скорочення тіньової економіки лежить через зниження податкового навантаження на економіку. Прихильників такої точки зору настільки багато, що дуже складно когось виокремити. У вітчизняній та зарубіжній економічній літературі існує багато публікацій на цю тематику, де чітко відстежується думка,

Ц и т у в а н н я: Парнюк В.О. Оподаткування готівкових розрахунків як засіб обмеження попиту на готівку і детінізації економіки. *Економіка України*. 2021. № 10. С. 19—34. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.10.019>

що одним з головних чинників, який сприяє розвитку тіньової економіки, є високе податкове навантаження. Цю точку зору досить чітко обґрунтовують Т.О. Шматковська та І.В. Тверда, які стверджують, що високі ставки, велика кількість податків і складний механізм їх розрахунку є основними причинами виникнення тіньової економіки [1, с. 182]. З ними згодні Т.В. Приступа і М.А. Чайковська, які наголошують, що основною причиною тінізації економіки «є недосконалість податкової системи країни. Чим вища податкова ставка і нижчий розмір санкцій, тим вища економічна мотивація від ухилення» [2, с. 58]. Досить активно цю точку зору відстоює С.О. Баранов, який вважає одним з основних заходів детінізації економічних процесів зменшення податкового навантаження, у тому числі скорочення кількості обов'язкових платежів і податкових пільг [3, с. 58]. Інший дослідник теоретичних засад детінізації економіки З.С. Варналій убачає звуження фінансової бази тіньового господарства через зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу [4, с. 51]. На думку фахівців Міжнародного центру перспективних досліджень, для детінізації української економіки необхідна податкова реформа, яка має бути спрямована на реалізацію таких пріоритетів: 1) забезпечення всім суб'єктам господарювання однакових умов оподаткування; 2) зменшення податкового навантаження; 3) забезпечення ефективного податкового адміністрування і стабільності державних фінансів<sup>1</sup>. Автори аналітичного огляду «Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання» серед детермінант, які спричиняють тенізацію економіки, на перше місце ставлять громіздкий процес оподаткування й надмірно високі ставки податків [5, с. 89]. Така точка зору домінує і серед українських реформаторів, які послідовно знижують ставки податків.

На противагу такому підходу існує думка, що здійснювані та намічені заходи щодо незначного зниження ставок податку на доходи громадян, податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість, швидше за все, призведуть до зменшення доходів бюджету та погіршення стану в суспільному секторі господарства, тоді як масштаби ухилення від сплати податків та розміри тіньової економіки суттєво не скоротяться [6, с. 106]. Українська практика поступового зниження рівня податкового навантаження свідчить на користь цієї точки зору. Як доказ можна навести останні рішення про зниження рівня податкового навантаження на фонд оплати праці найманих працівників. Після зменшення ставки єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне страхування до 22% виведення з «тіні» заробітних плат, на яке сподівались українські реформатори, так і не відбулося. Цей факт є загальноновизначним і не потребує підтвердження статистичними даними.

Оскільки українська практика засвідчила неможливість виведення з «тіні» доходів громадян і підприємств за рахунок зниження податкового навантаження на економіку, актуальним є пошук інших дієвих інструментів легалізації економічної діяльності. Аналіз фахової літератури показав, що недослідженим залишається питання можливого використання спеціального податкового інструмента для стимулювання скорочення готівкових операцій, які є основною формою розрахунків у тіньовій економіці.

<sup>1</sup> Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t\\_novaekonom\\_kaukra\\_ni.pdf](http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf)

Отже, **мета статті** — на підставі дослідження взаємозв'язку готівкового обігу і тіншової економіки визначити доцільність оподаткування готівкових розрахунків спеціальним збором для мотивації їх скорочення.

Економічна теорія наголошує, що економічні відносини між суб'єктами господарювання опосередковуються грошима. Загальновідомою є формула «товар — гроші — товар». Очевидно, що вона працює як у легальній, так і в тіншовій економіці. Тільки, на відміну від легальної економіки, де гроші використовуються як у готівковій, так і нині переважно в безготівковій формі шляхом задіяння банківської системи, у тіншовій економіці у відносинах між економічними суб'єктами домінує використання готівки, операції з якою не є такими прозорими, як безготівкові. За даними досліджень української економіки, проведених компанією Ernst & Young, у 2018 р. в «тіні» перебувало 846 млрд грн, або 23,8% від офіційного ВВП, з них: 19,7% ВВП (702 млрд грн) становить готівкова тіншова економіка, 4,1% ВВП (144 млрд грн) — домашнє виробництво товарів для власного кінцевого використання, тобто негрошова тіншова економіка<sup>2</sup>. Дослідження Ernst & Young також свідчать, що більш як чверть (26,2%) обсягу готівкової тіншової економіки (5,3% ВВП, або 190 млрд грн) — це наслідкова тіншова економіка, де ініціаторами розрахунку готівкою є обидві сторони: і продавець, і покупець. Решта ж (73,8%) загального обсягу української тіншової економіки (14,4% ВВП, або 512 млрд грн) — це пасивна тіншова економіка, ініціатором якої є продавець. За висновками аналітиків Ernst & Young, чим більше в країні користуються готівкою, тим вищими є ризики тінізації платежів. Раніше такі висновки вони зробили за підсумками досліджень більш як у 30 країнах світу<sup>3</sup>. З огляду на це, головне завдання боротьби з тіншовою економікою полягає в якомога швидшому переведенні фінансових контактів між державними органами, суб'єктами господарювання і громадянами в безготівкову форму.

Відповідно до ст. 99 Конституції України, грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією Національного банку України<sup>4</sup>. Згідно із ст. 34 Закону України «Про Національний банк України», виключне право введення в обіг (емісія) гривні та розмінної монети, організації їх обігу і вилучення з нього належить НБУ<sup>5</sup>. Виготовлення банкнот і монет, відповідно до ст. 33 Закону України «Про Національний банк України», відноситься до повноважень НБУ щодо організації готівкового грошового обігу. За повідомленням пресслужби Національного банку України, за чверть століття він випустив у обіг понад 25 млрд шт. банкнот і 11 млрд шт. монет<sup>6</sup>.

<sup>2</sup> Дослідження тіншової економіки в Україні: майже чверть ВВП — або 846 млрд. гривень — перебуває в тіні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua/news/all/d...>

<sup>3</sup> Тіншова економіка: оцінити обсяги — неможливо, скоротити — реально / Укрінформ. — 2020. — 18 лют. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2879075-tinova-ekonomika-ociniti-obsagi-nemozливо-skorotiti-realno.html> (дата звернення: 10.06.2021).

<sup>4</sup> Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

<sup>5</sup> Про Національний банк України : Закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

<sup>6</sup> За чверть століття Нацбанк надрукував 25 мільярдів банкнот гривні / Укрінформ. — 2019. — 01 жов. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2791210-za-cvert-stolitta-nacbank-nadrukuvav-25-milardiv-banknot-grivni.html> (дата звернення: 26.05.2021).

**Готівка в обігу і касах банків України в 1997—2021 рр. (млрд грн)**

Станом на	Залишки готівки в обігу	Залишки готівки в касах банків	Грошовий агрегат М0	Грошовий агрегат М3	Рівень готівки в економіці (М0/ВВП) (%)
01.01.1997	4,2	0,2	4,0	9,4	4,9
01.01.2001	13,4	0,6	12,8	32,3	7,5
01.01.2005	45,7	3,3	42,4	125,7	12,3
01.01.2008	122,5	11,4	111,1	396,2	15,4
01.01.2009	167,5	12,7	154,8	515,7	16,3
01.01.2013	222,8	19,5	203,3	773,2	14,4
01.01.2014	261,9	24,1	237,8	909,0	16,3
01.01.2015	304,8	21,9	282,9	956,7	18,1
01.01.2016	308,3	25,6	282,7	994,1	14,3
01.01.2017	341,1	26,7	314,4	1102,7	13,2
01.01.2018	361,6	29,0	332,6	1208,9	11,2
01.01.2019	400,1	36,5	363,6	1277,6	10,2
01.01.2020	425,0	40,7	384,3	1438,3	9,7
01.01.2021	558,5	42,4	516,1	1850,0	12,3

Джерело: складено автором за: Річний звіт Національного банку України за 2019 рік / Національний банк України. — 2020. — 08 трав. — С. 95 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2019-rik>; Річний звіт Національного банку України за 2020 рік / Національний банк України. — 2021. — 30 квіт. — С. 111 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2020-rik>; Архів Бюлетеня НБУ / Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat\\_id=67693](https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=67693); Статистика / Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua>statistic>

У обігу станом на 1 січня 2021 р. перебувало 3 млрд шт. банкнот на суму 555,1 млрд грн і 13,5 млрд шт. розмінних та обігових монет на суму 3,2 млрд грн, 20,4 млн шт. пам'ятних та інвестиційних монет на суму 124,1 млн грн<sup>7</sup>. Варто зауважити, що від самого початку запровадження гривні у вересні 1996 р. має місце тенденція до безперервного зростання готівки в обігу і касах банків (табл.).

Проведений аналіз свідчить, що у 2020 р. відбулося стрімке зростання готівки в обігу. За даними НБУ, вона збільшилася на третину і на 1 січня 2021 р. становила 558,5 млрд грн (табл.). За поясненнями Національного банку України, таке зростання готівки не є унікальним явищем, аналогічні тенденції спостерігаються в більшості країн світу<sup>8</sup>, і це зумовлено як загальним збільшенням фінансових заощаджень, так і попитом на ліквідні активи внаслідок невизначеності щодо поширення коронавірусу, тривалості карантину і відповідних обмежень. З огляду на це, готівка довше затримується в обігу — з кінця березня

<sup>7</sup> Річний звіт Національного банку України за 2020 рік / Національний банк України. — 2021. — 30 квіт. — С. 111 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2020-rik>

<sup>8</sup> НБУ: хоч обсяг готівки торік зріс на третину, її частка в грошовій масі майже не змінилася / FINBALANCE. — 2021. — 23 січ. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://finbalance.com.ua/news/nbu-khoch-obsyah-hotivki-zris-na-tretinu--chastka-v-hroshoviymasi-mayzhe-ne-zminilasya#:~:text=\(дата звернення: 12.06.2021\)](https://finbalance.com.ua/news/nbu-khoch-obsyah-hotivki-zris-na-tretinu--chastka-v-hroshoviymasi-mayzhe-ne-zminilasya#:~:text=(дата звернення: 12.06.2021))

минулого року її надходження в банки знизилися, хоча видача залишилася відносно незмінною. На наш погляд, такі пояснення НБУ не є переконливими. При різкому зростанні готівки в обігу неодмінно мали б відбутися збільшення готівкових і, відповідно, зменшення безготівкових розрахунків. Однак, як засвідчила статистика НБУ, у 2020 р. частка безготівкових розрахунків у загальному обсязі операцій з використанням платіжних карток зросла на 5,3 процентного пункту — до 55,8%<sup>9</sup>. Зменшення ж (на 163 млрд грн) надходжень готівки до кас банків під час карантину відбулося через її «осідання» в готівковій тіньовій економіці внаслідок заборони торгівлі на продовольчих і речових ринках, де домінують готівкові розрахунки. Аналіз свідчить, що обсяг торговельної виручки, яка надійшла до кас банків від суб'єктів «прозорої» торгівлі (магазинів, супермаркетів, торгових центрів), скоротився не суттєво — на 12,2 млрд грн, або на 1,6%<sup>10</sup>. Проте відчутно скоротилася легалізація тіньових доходів через поповнення карткових рахунків та купівлю валюти. Надходження готівки до кас банків для поповнення платіжних карток у 2020 р. зменшилися на 134,5 млрд грн, або на 15,5%. Сальдо валютно-обмінних операцій (перевищення видачі готівки з кас банків за придбану валюту над надходженнями від продажу валюти) у тому ж році зросло до 26,2 млрд грн (у 2019 р. воно становило лише 2,2 млрд грн). Якби готівка не «осіла» в тіньовому обороті, а залишилася «на руках» у населення, то останньому не довелося б продавати валюту більше, ніж купувати, і такого значного сальдо не сформувалося б.

Варто зауважити, що у НБУ не відкидають впливу тіньової економіки на зростання готівки в обігу. Як зазначив заступник голови НБУ Д. Сологуб, «гіпотеза наша є в тому, що масштаби тіньової економіки, можливо, збільшилися торік, що також могло вплинути на збільшення готівки»<sup>11</sup>. З цією думкою важко не погодитись, оскільки в українських реаліях дійсно існує прямий зв'язок між кількістю готівки в обігу і рівнем тіньової економіки. Чим більше готівки в обігу, тим більшими є тіньова економіка, рівень корупції, кількість кримінальних злочинів, пов'язаних з готівкою, таких як пограбування, хабарництво, виготовлення й збут фальшивих грошей. Тому одним з головних завдань Національного банку України є проведення політики щодо поступового зменшення готівки в обігу. Саме на необхідність проведення такого курсу постійно звертає увагу МВФ при переговорах з Україною. Однак політика НБУ щодо зниження готівки в обігу не є послідовною, про що свідчить зміна тенденції у співвідношенні готівки поза банками (M0) до ВВП, яка відбулася у 2020 р. Починаючи з 2015 р. рівень готівки в економіці поступово знижувався (див. табл.). Станом на 1 січня 2020 р. співвідношення готівки поза банками (M0) до ВВП зменшилося до 9,7% при погодженому з МВФ рівні цього показника на 2020 р. у 9,5%. У 2020 р. співвідношення готівки в обігу (M0) до ВВП зросло і на 1 січня 2021 р. ста-

<sup>9</sup> Річний звіт Національного банку України за 2020 рік / Національний банк України. — 2021. — 30 квіт. — С. 87 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2020-rik>

<sup>10</sup> Там само. — С. 114.

<sup>11</sup> НБУ: хоч обсяг готівки торік зріс на третину, її частка в грошовій масі майже не змінилася / FINBALANCE. — 2021. — 23 січ. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://finbalance.com.ua/news/nbu-khoch-obsyah-hotivki-zris-na-tretinu--chastka-v-hroshoviy-masi-mayzhe-ne-zminilasya#:~:text=\(дата звернення: 12.06.2021\).](https://finbalance.com.ua/news/nbu-khoch-obsyah-hotivki-zris-na-tretinu--chastka-v-hroshoviy-masi-mayzhe-ne-zminilasya#:~:text=(дата звернення: 12.06.2021).)

новило 12,3%<sup>12</sup>. Слід також наголосити, що грошова політика НБУ не узгоджується з діями Європейського центрального банку щодо обмеження готівкового обігу для запобігання легалізації тінювих доходів. Якщо в зоні євро з обігу вилучаються банкноти великого номіналу в 500 євро, то НБУ, навпаки, випускає банкноту великого номіналу в 1000 грн. Фактично Національний банк України став установою, яка формує головну умову тінювої економіки — постачає достатню для тінювого обігу кількість готівки. Проводячи таку політику, він витрачає значні кошти на виготовлення готівки, її обробку, зберігання, інкасацію, перевезення, вилучення з обігу, заміну і знищення.

Відповідно до Стратегії Національного банку України до 2025 року, співвідношення готівки в обігу (M0) до ВВП у 2024 р. не повинне перевищити 7,5%<sup>13</sup>. Проте, зважаючи на попередню практику, впевненість, що цей показник буде досягнутий, відсутня, оскільки НБУ як пріоритет убачає забезпечення попиту на готівку, а не реалізацію заходів щодо стримування зростання її обсягів. Крім того, на наш погляд, співвідношення готівки поза банками (M0) до ВВП не повною мірою відображає дійсні тенденції зміни її обсягів у обігу, оскільки на величину цього показника також впливає і динаміка зміни номінального ВВП. Так, у 2015 р. обсяг готівки в обігу зріс лише на 3,5 млрд грн — з 304,8 млрд до 308,3 млрд грн, грошовий агрегат M0, навпаки, зменшився на 0,2 млрд грн — з 282,9 млрд до 282,7 млрд грн, а співвідношення готівки поза банками (M0) до ВВП знизилося з 18,1% (станом на 1 січня 2015 р.) до 14,3% (станом на 1 січня 2016 р.) (див. табл.). Зменшення співвідношення готівки в обігу (M0) до ВВП відбулося внаслідок зростання показника номінального ВВП. У 2015 р. номінальний ВВП зріс на 412,7 млрд грн — з 1566,7 млрд у 2014 р. до 1979,5 млрд грн у 2015 р.<sup>14</sup> При цьому у 2015 р. реальний ВВП зменшився на 9,9%. Як відомо, номінальний ВВП залежить від зміни реального ВВП, дії інфляційних і структурних чинників. За останні п'ять років номінальний ВВП України зріс у 1,76 разу: 2016-го він становив 2383 млрд грн, 2020-го — 4194 млрд грн. Грошовий агрегат M0 за цей період зріс у 1,64 разу. Отже, випереджальне зростання номінального ВВП спричинило появу тенденції до зменшення співвідношення готівки в обігу (M0) до ВВП. Тому оцінювати ефективність дій НБУ щодо скорочення готівкового обігу, на наш погляд, слід за показниками зміни абсолютного обсягу готівки в обігу і частки безготівкових розрахунків у господарському обороті.

Домінування реагування Національного банку України на кон'юнктуру попиту на готівку яскраво ілюструє практика 2020 р., коли відбулося випереджальне зростання готівки порівняно із зростанням грошової маси. Якщо у 2020 р. грошова маса зросла на 28,6% — до 1,85 трлн грн, то готівка в обігу за рік збільшилася на 133,4 млрд грн, або на 31,4%. Темп зростання грошового

<sup>12</sup> Річний звіт Національного банку України за 2019 рік / Національний банк України. — 2020. — 08 трав. — С. 13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2019-rik>; Стратегія Національного банку України до 2025 року / Національний банк України. — 2021. — 20 трав. — С. 19 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-natsionalnogo-banku-ukrayini>

<sup>13</sup> Там само.

<sup>14</sup> Валовий внутрішній продукт / Мінфін [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua>gdp>

агрегату М0 був ще вищим — 34,3% (див. табл.). У результаті частка М0 у структурі МЗ зросла з 26,7% на початку 2020 р. до 27,9% на початку 2021 р. Залишки готівки в касах банків збільшилися на 1,7 млрд грн і на 1 січня 2021 р. сягнули 42,4 млрд грн, що стало максимальним обсягом з початку грошової реформи 1996 р. Відповідно зросли й витрати, пов'язані із зберіганням цих залишків.

Як показало дослідження, використання великої кількості банкнот у обігу зумовлює появу значного обсягу зношених купюр. У 2019 р. з обігу було вилучено 704,4 млн шт. зношених банкнот на суму 67,8 млрд грн, у 2020 р. — 599,5 млн шт. на суму 52,5 млрд грн. Через збільшення готівки в обігу зростає кількість підроблених банкнот. Протягом 2018 р. з обігу вилучено майже 7,4 тис. шт. підроблених банкнот національної валюти на суму 2,1 млн грн, у 2019 р. — майже 8,8 тис. шт. на суму 3,3 млн грн, у 2020 р. — майже 16,6 тис. шт. на суму 6,3 млн грн<sup>15</sup>.

Попит на готівку, як і на будь-який інший товар, залежить від багатьох чинників, але головними серед них є: довіра до національної грошової одиниці та банківської системи; наявність розвинутої інфраструктури для безготівкових розрахунків; традиції та звички населення; переваги, які створює готівка під час фінансових криз; можливість приховування отриманих доходів і здійснених витрат. Слід зазначити, що українці традиційно віддають перевагу готівці. Усталений стереотип, що оплата готівкою є швидшою, надійнішою і зручнішою, залишається основним бар'єром для розвитку безготівкового обігу. Крім того, рух готівки в економіці важко відстежити. Цим користуються особи, які формують свої статки шляхом незаконної діяльності. Тому з метою обмеження використання тіньових доходів, перекриття джерела фінансування тероризму і відмивання «брудних» грошей у багатьох країнах вводяться обмеження (ліміти) на готівкові розрахунки. Так, у ЄС 18 з 27 країн-членів уже запровадили або запроваджують на національному рівні ліміти на готівкові платежі в розмірі від 500 до 15 тис. євро<sup>16</sup>. У середньому ці ліміти становлять 4700 євро. У рамках боротьби з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом, Єврокомісія підготувала пропозиції щодо введення ліміту на готівкові платежі в розмірі 10 тис. євро. Зазначені пропозиції мають бути погоджені з країнами — членами ЄС. Франція у 2015 р. встановила ліміт для розрахунків готівкою в 1000 євро<sup>17</sup>. В Індії ліміт розрахунків готівкою для громадян дорівнює 20 тис. рупій, а для підприємств — 10 тис. рупій<sup>18</sup>. Відповідно до розділу 40А (3) Закону Індії про податок на

<sup>15</sup> Річний звіт Національного банку України за 2019 рік / Національний банк України. — 2020. — 08 трав. — С. 99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2019-rik>; Річний звіт Національного банку України за 2020 рік / Національний банк України. — 2021. — 30 квіт. — С. 114—117 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2020-rik>

<sup>16</sup> В Євросоюзі можуть заборонити готівковий розрахунок сумою понад 10 тисяч євро / Економічна правда. — 2021. — 10 трав. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2021/05/10/673704/#:~:text=> (дата звернення: 12.06.2021).

<sup>17</sup> Франція і Німеччина виступили за обмеження використання готівки в ЄС / Економічна правда. — 2016. — 10 лют. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2016/02/10/7044628/> (дата звернення: 10.06.2021).

<sup>18</sup> Tax Laws&Rules>Acts>Income-tax. Act, 1961 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.incometaxindia.gov.in/pages/acts/income-tax-act.aspx>

дохід, витрати, здійснені готівкою на суму понад 10 тис. рупій, не дозволено включати до складу витрат. Таку податкову норму спрямовано на мотивацію індійських підприємців використовувати безготівкові форми розрахунків. Однак, як свідчать дані індійської статистики, дієвість лімітів є низькою, оскільки після встановлення цих обмежень досить швидко відновилася тенденція до зростання готівки в обігу. Якщо у 2014/15 фінансовому році (в Індії для звітування компаній про свою діяльність застосовується фінансовий рік, який починається 1 квітня поточного року і закінчується 31 березня наступного року) співвідношення готівки в обігу (M0) до ВВП Індії становило 11,6%, у 2015/16 — 12,1%, то у 2016/17 р. через введення лімітів на розрахунки готівкою воно скоротилося до 8,7%<sup>19</sup>. У наступні роки статистика відмічає зростання співвідношення готівки в обігу (M0) до ВВП Індії: у 2017/18 р. воно становило 10,7%, у 2018/19 — 11,2, у 2019/20 — 12,0, у 2020/21 — 14,7%.

Обмеження щодо готівкових розрахунків діють і в Україні. У січні 2017 р. НБУ втричі знизив граничну суму розрахунків готівкою протягом одного дня за участю фізичних осіб зі 150 тис. грн до 50 тис. грн<sup>20</sup>. Водночас гранична сума розрахунків готівкою підприємств (підприємців) між собою протягом одного робочого дня залишилася незмінною і становить 10 тис. грн. За перевищення граничної суми готівкових розрахунків до ФОП і посадових осіб юридичної особи, які приймають готівку, чинним законодавством передбачено адміністративний штраф у розмірах, визначених ст. 16315 Кодексу України про адміністративні правопорушення (від 1,7 тис. грн до 17 тис. грн). Відповідальність фізичних осіб за перевищення граничних сум розрахунків готівкою чинним законодавством не передбачено. Як показало дослідження, застосування штрафів за перевищення лімітів готівкових розрахунків є малоефективним, зважаючи на можливість їх здійснення протягом більш тривалого періоду, ніж один день. Слід зазначити, що за час дії знижених лімітів на розрахунки готівкою її абсолютний обсяг зріс більш як у 1,6 разу — з 341,1 млрд станом на 1 січня 2017 р. до 558,5 млрд грн станом на 1 січня 2021 р. (див. табл.). Як уже зазначалось, у 2020 р. зросло і співвідношення готівки в обігу (M0) до ВВП на 2,6 процентного пункту. Таким чином, результати проведеного дослідження практики застосування лімітів готівкових розрахунків в Індії та Україні свідчать про неефективність цього інструмента для обмеження попиту на готівку. Ліміти «не працюють» у тіньовій економіці, де відсутній державний контроль за рухом коштів.

Дослідження готівкового обігу в Україні свідчить, що в умовах ліберальної системи валютного регулювання великі суми вітчизняної готівки досить легко і без перешкод переводять у готівкову іноземну валюту і, навпаки, готівкову іноземну валюту так само без перешкод переводять у національну готівкову. У листопаді 2019 р. Національний банк України скасував обмеження для фізичних осіб на купівлю іноземної валюти і банківських металів у еквіваленті 150 тис. грн на день через каси банку, фінансової установи або в системах

<sup>19</sup> Currency in circulation as share of GDP in India FY 2015-2021 / Statista. — 2021. — Aug. 25 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.statista.com/statistics/1028133/india-currency-in-circulation-as-share-of-gdp/> (дата звернення: 25.08.2021).

<sup>20</sup> Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 06 червня 2013 року № 210 : Постанова Правління Національного банку України № 407 від 25.11.2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0407500-16#Text>



онлайн-банкінгу. Граничну суму валютних операцій, для яких встановлено спрощені вимоги щодо валютного регулювання й нагляду, збільшено зі 150 тис. до 400 тис. грн (у еквіваленті). Валютне законодавство дозволяє здійснювати інвестування за кордон для фізичних осіб без необхідності отримання індивідуальних дозволів чи ліцензій на суму до 50 тис. євро на рік. Як наслідок, органи валютного контролю лише констатують обсяги купівлі-продажу громадянами готівкової іноземної валюти, інформацію про які регулярно оприлюднює НБУ. Податкові органи не володіють інформацією, хто і на яку суму купив чи продав валюту, а отже, і не контролюють ці доходи. У митних органів відсутня повна інформація про обсяги ввезення-вивезення готівкової валюти, оскільки її суми, що не перевищують встановленого обмеження (нині це еквівалент 10 тис. євро), фізичні особи можуть переміщувати через митний кордон України без письмового декларування митному органу. Наявність ліберального валютного ринку є однією з умов співпраці України з міжнародними фінансовими інститутами, тому введення будь-яких заборон щодо купівлі-продажу чи переміщення готівкової валюти через кордон може завдати шкоди цій співпраці. Таким чином, для обмеження руху готівки на валютному ринку необхідно задіяти інший інструментарій.

Реагування на зростаючий попит на готівку, заміна зношених банкнот, підвищення їх захисту з метою посилення протидії підробкам й оновлення банкотно-монетного ряду потребують значних обсягів фінансування. Дані грошово-кредитної статистики свідчать, що витрати НБУ на виготовлення банкнот і монет постійно зростають. У 1996 р. витрати на виготовлення паперових грошей і монет становили 27,1 млн грн, у 1998 р. — 25 млн, а у 1999 р. — 41 млн, у 2000 р. — 86 млн грн<sup>21</sup>. У 2016 р. витрати НБУ, пов'язані з виготовленням банкнот, монет, сувенірної та іншої продукції, дорівнювали 971 млн<sup>22</sup>, у 2018 р. — зросли до 1001 млн, а у 2019 р. — до 1146 млн грн<sup>23</sup>.

Витрати на виготовлення банкнот і монет, як і витрати на організацію їх обігу й вилучення з обігу, включаються до кошторису адміністративних витрат НБУ, який, відповідно до ст. 5 Закону України «Про Національний банк України», повинен забезпечувати виконання центральним банком його функцій<sup>24</sup>. Відповідно до ст. 4 даного Закону, НБУ здійснює видатки в межах

<sup>21</sup> Річний звіт Національного банку України за 1996 рік / Національний банк України. — 1997. — 01 чер. — С. 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-1996-rik>; Річний звіт Національного банку України за 1998 рік / Національний банк України. — 2019. — 01 чер. — С. 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-1998-rik>; Річний звіт Національного банку України за 2000 рік / Національний банк України. — 2001. — 01 чер. — С. 28 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2000-rik>

<sup>22</sup> Консолідована фінансова звітність Національного банку України за рік, що закінчився 31 грудня 2016 року / Національний банк України. — 2017. — 13 квіт. — С. 7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/konsolidovana-finansova-zvitnist-nbu-za-rik-scho-zakinchivsya-31-grudnya-2016-roku>

<sup>23</sup> Консолідована фінансова звітність Національного банку України за рік, що закінчився 31 грудня 2016 року / Національний банк України. — 2017. — 13 квіт. — С. 7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/konsolidovana-finansova-zvitnist-nbu-za-rik-scho-zakinchivsya-31-grudnya-2016-roku>

<sup>24</sup> Про Національний банк України : Закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

затвердженого кошторису адміністративних витрат за рахунок власних доходів, а у визначених даним Законом також за рахунок державного бюджету України. Ст. 5 цього Закону передбачено, що в разі браку коштів загальних резервів, які створюються для покриття збитків і нереалізованих витрат, перевищення витрат НБУ над його доходами компенсується за рахунок коштів державного бюджету України, затвердженого на наступний за звітним рік. Чинне податкове і бюджетне законодавство не визначає цільове джерело коштів у державному бюджеті України для компенсації нестачі фінансів загальних резервів НБУ для покриття збитків і нереалізованих витрат. За цих умов здійснення такої компенсації вимагатиме структурного коригування видатків державного бюджету України, а за відсутності зростання його доходів — зменшення видатків за іншими видатковими статтями. Випадків покриття збитків НБУ за рахунок коштів бюджету поки що не було. Однак, зважаючи на епідемію коронавірусу, військову агресію Росії, значні бюджетні видатки на обслуговування державного боргу і зменшення реального ВВП, імовірність виникнення збитків у НБУ зростає.

На наш погляд, для компенсації нестачі коштів загальних резервів НБУ для покриття збитків і нереалізованих витрат необхідно законодавчо визначити в державному бюджеті України цільове джерело. Теоретично існують різні моделі його формування. Одним з можливих варіантів є оподаткування виготовлення банкнот і монет податком на додану вартість. За такого підходу готівка розглядатиметься як звичайний товар та її виготовлення з точки зору створення доданої вартості не відрізнятиметься від інших виробництв. Реалізація цього варіанта вимагатиме відокремлення Банкотно-монетного двору (БМД), який виготовляє банкноти і монети, від НБУ, надання йому статусу окремого підприємства і платника ПДВ. За такого варіанта НБУ вважатиметься кінцевим споживачем реалізованих йому БМД банкнот і монет, а випуск нових грошей готівкою в обіг не розглядатиметься як об'єкт оподаткування ПДВ. Перевага такого підходу полягає у створенні мотивації до зниження витрат на виготовлення готівки БМД. Нині сплачені БМД суми ПДВ за придбані матеріали, отримані послуги включаються в собівартість виготовлення грошей. У разі запровадження ПДВ на виготовлення готівки БМД сплачуватиме до бюджету ПДВ залежно від створеної у процесі виготовлення доданої вартості. Чим більшою вона буде, тим більшими будуть відрахування в бюджет. Однак цей підхід складно реалізувати на практиці через необхідність перегляду значної кількості законодавчих актів. Також він принципово не змінить джерело фінансування, адже ним залишаться кошти НБУ. Разом з тим сплачені БМД суми ПДВ не матимуть цільового призначення щодо фінансування нестачі коштів НБУ. Зазначені суми ПДВ направлятимуться на фінансування інших видатків бюджету. Таким чином, за наявності дефіциту коштів у НБУ фінансовий ресурс для компенсації нестачі загальних резервів потрібно буде знайти в бюджеті. При цьому, незважаючи на брак коштів, БМД виготовлятиме стільки готівки, скільки замовлятиме НБУ.

Інший можливий варіант передбачає оподаткування ПДВ передачі нової готівки комерційним банкам. Реалізація такого підходу вимагатиме реєстрації НБУ платником ПДВ, що не відповідатиме статусу центрального банку. Такий підхід також не створює стимулів до скорочення використання готівки, оскільки НБУ надаватиме банкам стільки готівки, скільки вони замовляти-

муть. Можливі й інші підходи визначення цільового джерела фінансування дефіциту коштів НБУ, наприклад, додаткова емісія грошей НБУ, запровадження акцизу на ювелірні вироби тощо. Додаткова емісія грошей для фінансування нестачі коштів загальних резервів не тільки відобразатиметься в зростанні інфляційних процесів, але й позначатиметься на економічному розвитку країни в цілому. Негативні наслідки матиме також і запровадження акцизного збору на ювелірні вироби, що спричинить зниження попиту на них через зростання цін, а це негативно вплине на розвиток ювелірної галузі.

Наведені варіанти утворення бюджетного цільового джерела компенсації нестачі коштів загальних резервів НБУ мають спільний недолік, який полягає у відсутності впливу на формування попиту на готівку з боку суб'єктів господарювання. Зазначені підходи не створюють мотивації до скорочення використання готівки. На нашу думку, для компенсації браку коштів загальних резервів НБУ, стимулювання зменшення використання готівки в господарському обороті й легалізації економічної діяльності доцільно ввести спеціальний збір за здійснення розрахунку готівкою. За своєю економічною сутністю, збір за здійснення розрахунку готівкою є платою за користування. Слід зазначити, що економічна природа, особливості й типи плати за користування вже досить добре вивчені та систематизовані. Досить чітко сутність плати за користування висвітлено Г. Беллом: плата за користування стягується за використання конкретного товару або послуги, тобто з користі, яку економічні агенти отримують від цього використання [7, с. 127]. Користувач визначається як економічний агент, який певною мірою відповідає за зменшення вартості або виснаження визначеного товару або послуги. Стягнення плати з користувачів дає можливість розподілити витрати на виробництво товару або послуги залежно від отриманої від них користі. Тому, як наголошує Г. Белл, плата з користувачів подібна до принципу обкладання податкових бенефіціарів, який застосовується у сфері державних фінансів. Цей принцип передбачає, що податок повинен сплачуватися відповідно до користі, отриманої від товарів та послуг, які фінансуються за рахунок даного податку. Однак між платою за користування і податком існують значні відмінності. На концептуальному рівні плата за користування є добровільною в тому сенсі, що економічні агенти можуть справляти на неї вплив через свою поведінку, тоді як податки не є добровільними [7, с. 129]. У рамках бюджету плата з користувачів зазвичай використовується для фінансування конкретних програм або установ, тоді як податки, за винятком податків на соціальне забезпечення, включаються до складу загальних доходів держави. У тих випадках, коли належним чином не виявляються користувачі та не враховується інтенсивність використання, як правило, виникає перехресне субсидіювання користувачів.

Як відомо, офіційна валюта, Державний прапор, Державний герб, Державний гімн, офіційна назва країни є обов'язковими атрибутами суверенної держави. За використання своїх атрибутів держава може вводити певну плату — обов'язковий збір, який стягується з осіб, що використовують відповідний державний атрибут. Тому запровадження збору за розрахунок готівкою слід розглядати, насамперед, як введення плати за використання офіційного атрибуту держави, якою є готівкова гривня. За відсутності ефективної політики НБУ щодо зменшення готівкового обігу введення зазначеного

збору є в першу чергу інструментом обмеження попиту економічних суб'єктів на готівку, а не постійно зростаючим джерелом наповнення бюджету.

Для реалізації запропонованого підходу необхідно п. 9.1 ст. 9 Податкового кодексу України доповнити пп. 9.1.81 такого змісту: «9.1.8<sup>1</sup> збір за розрахунок готівкою»<sup>25</sup>. Також пропонуємо Податковий кодекс України доповнити новим розділом — «Розділ X<sup>1</sup>. Збір за розрахунок готівкою». Відповідно до зазначених доповнень, збір за розрахунок готівкою (далі — збір) є обов'язковим платежем до державного бюджету, який стягується за використання платником збору готівки для оплати за постачання товарів (послуг), здійснення інших операцій, що передбачають зміну власника готівки. Платниками зазначеного збору будуть особи (юридичні та фізичні), які використовують готівку як платіжний засіб у розрахунках за придбані товари (отримані послуги). Об'єктом оподаткування є готівка, яку платник збору надає продавцю (постачальнику) в якості оплати за придбані товари (послуги), у тому числі в рахунок сплати процентів, повернення тіла кредиту, придбання валюти і нематеріальних активів. При використанні в розрахунках готівки до ціни товару в обов'язковому порядку включатиметься збір за розрахунок нею.

Однак не всі операції з готівкою є об'єктом оподаткування зазначеним збором. Так, не є об'єктом оподаткування операції щодо введення в обіг (емісії) гривні та розмінної монети; операції з обробки готівки, її зберігання, інкасації, перевезення, вилучення з обігу, заміни та знищення; використання готівки для сплати податків, обов'язкових платежів та інших виплат, здійснених у дохід держави (конфіскація готівки). Одночасно пропонуємо звільнити від оподаткування окремі соціально значущі операції, такі як виплата готівки в якості заробітної плати (інших, прирівняних до неї виплат), пенсій, стипендій, соціальної допомоги за рахунок бюджетів або Пенсійного фонду України чи інших фондів загальнообов'язкового соціального страхування; здійснення благодійних внесків; надання готівки як застави та її повернення із застави; повернення готівки, що була сплачена в рахунок постачання товарів (надання послуг), відповідно до законодавства про захист споживача; сплата готівки за надання культурних послуг; готівкові розрахунки за постачання послуг з поховання та ритуальних товарів державними і комунальними службами.

Відповідно до запропонованого розділу ПКУ базою оподаткування є сума готівки, яку платник збору надає як оплату за постачання товарів (послуг), здійснення інших операцій, що передбачають зміну власника готівки. Сума збору, яка підлягає утриманню, визначатиметься множенням бази оподаткування на ставку збору. Ставка збору встановлюватиметься в процентах від суми готівки, сплаченої за придбані товари, здійснення інших операцій, що передбачають зміну її власника. Вибір процентної ставки зумовлений тим, що адвалерні ставки, на відміну від специфічних, захищають податкову базу від інфляції. Це важливо для України, де темпи інфляції є високими. Для мотивації економічних суб'єктів до швидкого переходу до ширшого використання безготівкових розрахунків у господарських відносинах і обмеження попиту на готівку пропонуємо поступово підвищувати ставку збору. Однак динаміка такого підвищення не повинна бути занадто

<sup>25</sup> Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

крутою. Це забезпечить від виникнення шокового ефекту в економіці через запровадження зазначеного збору. В перші два роки ставку збору доцільно встановити на відносно низькому рівні — 1% від суми сплаченої готівки. По-перше, збір у такому розмірі не буде занадто обтяжливим, а по-друге, за такої ставки досить легко обчислювати суму збору, що особливо важливо на етапі запровадження. У наступні чотири роки ставку збору доцільно підвищувати на 1 процентний пункт через кожні два роки. І лише після завершення цього етапу ставку збору можна підвищити більш стрімко — до 5% від бази оподаткування. А ще через два роки її слід установити на рівні 10% від суми сплаченої готівки. Отже, для реалізації запропонованого підходу оптимальними будуть такі ставки збору від бази оподаткування:

- з 1 січня 2023 р. по 31 грудня 2024 р. — 1%;
- з 1 січня 2025 р. по 31 грудня 2026 р. — 2%;
- з 1 січня 2027 р. по 31 грудня 2028 р. — 3%;
- з 1 січня 2029 р. по 31 грудня 2030 р. — 5%;
- з 1 січня 2031 р. — 10%.

Податкові зобов'язання щодо сплати зазначеного збору виникатимуть у його платника в момент зарахування готівки в касу особи, яка постачає товар (надає послуги), тобто датою виникнення податкових зобов'язань вважатиметься дата оприбуткування готівки в касі постачальника товару, а в разі відсутності такої — дата інкасації готівки в банківській установі, що обслуговує цього постачальника. У випадку постачання товарів (послуг) з використанням торговельних автоматів або іншого подібного обладнання, що не передбачає наявності касового апарата, контрольованого уповноваженою на це фізичною особою, датою виникнення податкових зобов'язань вважатиметься дата виймання грошової виручки з таких торговельних апаратів або подібного обладнання.

Для цілей оподаткування особа, яка отримує готівку в рахунок оплати реалізованих товарів, виступатиме податковим агентом. До обов'язків податкового агента належатиме правильне й своєчасне обчислення та утримання збору з коштів платника збору; здійснення обліку нарахованих і утриманих сум збору; своєчасне перерахування отриманих коштів до державного бюджету; надання до податкового органу документів та інформації, необхідних для здійснення контролю за правильністю стягнення збору. Отримані податковим агентом суми збору не включатимуться до його доходу і податкових витрат для цілей оподаткування податком на прибуток.

Податкові агенти складатимуть податкові декларації за формою, встановленою в порядку, передбаченому ст. 46 Податкового кодексу України<sup>26</sup>. Податкова декларація подаватиметься податковим агентом за звітний період протягом 20 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) періоду. Звітним (податковим) періодом для податкового агента є один календарний місяць. Суми збору за звітний (податковий) період перераховуватимуться податковими агентами в бюджет протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого ПКУ для подання податкової декларації за

<sup>26</sup> Там само.

місячний податковий період. Контроль за правильністю обчислення і своєчасністю сплати до бюджету збору здійснюватимуть контролюючі органи.

Запровадження оподаткування готівкових розрахунків матиме багатогранний вплив на економіку країни. Насамперед, буде створено цільове джерело компенсації з бюджету браку коштів загальних резервів Національного банку України. Як відомо, однією з ознак тіньової економічної діяльності є те, що з неї не стягуються податки. Запропонований нами підхід дає змогу залучати до бюджету частину тіньового доходу. Так, у разі запровадження пропонованого збору до бюджету, виходячи з даних 2020 р., при ставці в 1% надійде в перший рік щонайменше 10,6 млрд грн при сумі готівки, яка підлягає оподаткуванню, в розмірі 1063,8 млрд грн. За даними НБУ, надходження готівки до кас банків у 2020 р. дорівнювали 2113,8 млрд грн, з них: виручка від усіх видів послуг становила 202,6 млрд, у вигляді торговельної виручки — 733,6 млрд, від продажу іноземної валюти — 115,8 млрд, від підприємств поштового зв'язку — 11,8 млрд грн<sup>27</sup>. І це тільки від безпосереднього оподаткування операцій з використанням готівки. Крім цих надходжень доходи бюджету також зростуть і від зменшення витрат НБУ на друк грошей, їх зберігання, транспортування, облік, вилучення з обігу, знищення. Також очікується зростання прибутків підприємств за рахунок скорочення витрат на готівковий обіг. Зменшиться кількість кримінальних злочинів, пов'язаних з готівкою, і скоротяться витрати правоохоронних органів на їх розслідування, винесення судових рішень, утримування в'язниць тощо. Але головне, що поступове підвищення ставки збору за використання готівки стимулюватиме скорочення готівкових розрахунків, а отже, і обсягів тіньової економіки. При ставці збору в 10% використання готівкових розрахунків стає економічно не вигідним. За нашими оцінками, у разі запровадження оподаткування використання готівки її абсолютний обсяг в обігу у 2031 р. скоротиться порівняно з 2021 р. більш як у два рази, а частка безготівкових розрахунків в економіці перевищить 80%. Через скорочення абсолютного обсягу готівки в обігу доходи бюджету від пропонованого збору поступово зменшуватимуться, а загальні надходження до бюджету зростатимуть завдяки скороченню сектору тіньової економіки й легалізації доходів громадян і підприємств. Проведені компанією Ernst & Young дослідження в європейських країнах показують, що збільшення безготівкових платежів стовідсотково сприятиме зменшенню рівня тіньової економіки на 0,6—3,7% ВВП, а державні доходи збільшаться на 0,1—0,8% ВВП<sup>28</sup>.

Запровадження зазначеного збору також усуне існуюче приховане субсидіювання осіб, які розраховуються готівкою, особами, що використовують безготівкову форму розрахунків. Суть прихованого субсидіювання полягає в тому, що кошти, які НБУ направляє на виготовлення готівки, належать сус-

<sup>27</sup> Річний звіт Національного банку України за 2020 рік / Національний банк України. — 2021. — 30 квіт. — С. 113—114 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2020-rik>

<sup>28</sup> Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП — або 846 млрд гривень — перебуває в тіні / Національний банк України. — 2020. — 17 лют. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini-mayje-chvert-vvp-abo-846-mlrd-griven-perebuvaє-v-tini>

пільству, тоді як результатом їх використання користуються лише особи, які розраховуються готівкою. Введення збору за розрахунок готівкою приведе до того, що кошти, які суспільство через НБУ витрачає на виготовлення готівки, будуть відшкодовуватись особами, що її використовують. Отже, буде забезпечене додержання принципу: хто користується, той і платить.

Разом з тим введення цього збору на етапі запровадження може створити певні незручності для громадян, насамперед, пенсіонерів і жителів сільської місцевості, де найбільш поширені саме готівкові розрахунки. Однак, зважаючи на здійснювані урядом заходи з переведення виплат пенсій на платіжні картки і попередження населення про введення збору, який надасть можливість підприємствам торгівлі і сфери послуг завчасно підготувати технічні засоби для безготівкових розрахунків, негативні наслідки можна значно зменшити. У результаті запровадження збору скоротяться доходи банків та інкасаторських компаній від касового обслуговування клієнтів, зберігання й транспортування готівки, відповідно зменшаться витрати підприємств на оплату таких послуг. Зменшення готівки в обігу супроводжуватиметься зростанням обсягу грошей на рахунках банків, що сприятиме зниженню ставок за депозитами і кредитами, а це позитивно відобразиться на діловій активності в Україні.

## **ВИСНОВКИ**

Таким чином, проведене дослідження підтвердило наявність тісного зв'язку між обсягами готівки в обігу і рівнем тінізації економіки. Запропоноване введення збору за розрахунок готівкою дозволить ефективно впливати на формування попиту на неї та обсяги готівкових розрахунків. Це стимулюватиме швидкий перехід суб'єктів економічної діяльності на використання безготівкових розрахунків, що, у свою чергу, спричинить легалізацію тіньової діяльності. Подальші напрями досліджень будуть пов'язані з вивченням наслідків запровадження оподаткування готівкових розрахунків, його впливом на економічні процеси, насамперед — на зменшення попиту на готівку й обсяги тіньової економіки. Також за результатами аналізу практики стягнення збору в перші роки доцільно опрацювати можливість диференціації його ставок залежно від суми сплаченої готівки.

## **СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

1. Шматковська Т.О., Тверда І.В. Тіньова економіка: дефініція, структура, причини виникнення та шляхи мінімізації // Вісник Запорізького національного університету. — Сер.: Економічні науки. — 2014. — № 1. — С. 177—185 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu\\_eco\\_2014\\_1\\_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_eco_2014_1_23)
2. Приступа Т.В., Чайковська М.А. Тіньова економіка та її вплив на соціально-економічний розвиток України // Приазовський економічний вісник. — 2019. — Вип. 1 (12). — С. 56—62 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/1\\_12\\_uk/1\\_12\\_2019.pdf](http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/1_12_uk/1_12_2019.pdf)
3. Баранов С.О. Шляхи детінізації економічних процесів // Аспекти публічного управління. — 2015. — № 7-8 (21-22). — С. 56—62 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup\\_2015\\_7-8\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_7-8_9)
4. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України // Вісник Вінницького політехнічного інституту. — 2014. — № 1. — С. 46—53 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi\\_2014\\_1\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2014_1_9)

5. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : Аналіт. огляд ; [упоряд.: С.С. Чернявський, В.А. Некрасов, А.В. Титко та ін.]. — К., 2017. — 152 с.
6. Вишневский В., Веткин А. Уклонение от уплаты налогов и рациональный выбор налогоплательщика // Вопросы экономики. — 2004. — № 2. — С. 96—108.
7. Белл Г. Плата с пользователей. — В кн.: Пособие по налоговой политике ; [под ред. Парасарати Шома]. — Вашингтон, округ Колумбия : Отдел налоговой политики, Управление по бюджетным вопросам, Международный Валютный Фонд, 1995. — С. 127—132.

Стаття надійшла 18.06.2021

## REFERENCES

1. Shmatkovska T., Tverda I. The shadow economy: Definition, structure, causes and ways of its minimization. *Bulletin of Zaporizhzhia National University, Series: Economic Sciences*, 2014, No. 1, pp. 177-185, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu\\_eco\\_2014\\_1\\_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_eco_2014_1_23) [in Ukrainian].
2. Prystupa T., Chaikovska M. The shadow economy and her influence on the social and economic development in Ukraine. *Pryazovskyi Economic Herald*, 2019, Iss. 1 (12), pp. 56-62, available at: [http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/1\\_12\\_uk/1\\_12\\_2019.pdf](http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/1_12_uk/1_12_2019.pdf) [in Ukrainian].
3. Baranov S. Ways legalization of economic processes. *Public Administration Aspects*, 2015, No. 7-8 (21-22), pp. 56-62, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup\\_2015\\_7-8\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_7-8_9) [in Ukrainian].
4. Varnalii Z. Theoretical foundations of unshadowing the economy of Ukraine. *Visnyk of Vinnytsia Polytechnical Institute*, 2014, No. 1, pp. 46-53, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi\\_2014\\_1\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2014_1_9) [in Ukrainian].
5. Chernyavsky S., Nekrasov V., Titko A., et al. Shadow Economy in Ukraine: State, Tendencies, Ways of Overcoming. Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
6. Vishnevsky V., Vetkin A. Tax Evasion and Rational Choice of the Taxpayer. *Voprosy Ekonomiki*, 2004, No. 2, pp. 96-108 [in Russian].
7. Bell G. User Charges, in: Tax Policy Handbook. Parthasarati Shoma (Ed.). Washington, D.C., Tax Policy Division, Office of Fiscal Affairs, International Monetary Fund, 1995, pp. 127-132.

Received on June 18, 2021

Volodymyr Parnyuk, PhD (Econ.)  
Kyiv, Ukraine

## TAXATION OF CASH PAYMENTS AS A MEANS OF LIMITING THE DEMAND FOR CASH AND DE-SHADOWING THE ECONOMY

Studies have shown that the policy of the National Bank of Ukraine to reduce cash in circulation is not consistent. Its priority is to meet the growing demand for cash, rather than taking measures to limit cash flow. This opinion is confirmed by the data for 2020, when there was a rapid growth of cash in circulation, the ratio of which to GDP increased from 9.7% (at the level agreed with the IMF at 9.5%) to 12.3%. In Ukrainian realities, there is a direct relationship between the amount of cash in circulation and the level of the shadow economy. The more cash in circulation, the larger the shadow economy, the higher the level of corruption, the greater the number of criminal offenses. The NBU has in fact become an institution that forms the main condition of the shadow economy: it supplies a sufficient amount of cash for shadow circulation. Responding to the growing demand for cash requires significant funds to produce new cash. Such expenses are included in the NBU's administrative expenses estimate. In case of lack of own revenues of the NBU, financing of its losses should be carried out from the budget of the next year. To cover the possible deficit of the NBU, it is proposed to introduce a fee for cash payments. Its introduction is seen as a tool to limit the demand for cash in economic turnover, rather than as an ever-growing source of filling the budget. The payers of the fee will be persons who pay for the purchased goods in cash. The introduction of such a fee will stimulate the reduction of cash payments, and hence the shadow economy.

**Keywords:** cash; shadow economy; cash payments; demand for cash; fee for cash payment.